

Tre plantenavne i urnordisk på dansk jord

Næsten uden usikkerhed er stednavneforskere i stand til at datere vore ældste stednavne til den urnordiske periode: *Bjerning* og *Hjerting* (gl. **Birning(i)* og **Hirting(i)*) har oprindeligt haft *e* i førsteled, idet de er afledt af henholdsvis **bernur*, 'bjørn' og **herutar*, 'hjørn'. Overgangen fra *e* til *i* er (ved afsmi- tning fra *i* et i ing-afledningsendelsen) foregået i det urnordiske sprog; og de nævnte stednavne kan altså senest være dannet i slutningen af denne periode (Hald 1965 s. 30), altså før år 800, men efter år 200. Noget (indirekte) belæg, fx forekomst i et sagn fra denne tid kendes derimod ikke. En skriftlig kilde, nemlig en runeindskrift, endda vor allerældste, har vi derimod muligvis for stednavnet(?) *Holt(e)* i guldhornsindskriftens holtingar, 'manden fra Holt(e)'; men det er også alt.

Hvad plantenavne angår har vi i Norge (Borgund stavkirke) muligvis et lignende (direkte) runeindskrifts-belæg for navnene *mistel* og *tistel* (*pistil*, 'tidsel'), men tidligst fra 1100-tallet (kirkens opbygnings-århundrede).

Derimod har vi fra den urnordiske periode, snarest 4-500-tallet, (to eller) tre plantenavne, nemlig i Hamlet-sagnet. Dette er i lighed med andre sagn først optegnet af Saxo kort før 1200. De er dels oversat til latin, plantenavnene kendes altså ikke i originalsproget, dels meddeles de ikke som plantenavne, men som genstandsbetegnelser, idet Saxo har misforstået pointen i den gamle originale beretning, se nedenfor. Tilmed meddeles navnene i lokativiske kausformer. Ikke desto mindre tør vi regne med at Saxos oversættelse af de gamle danske ord til latin er korrekt.

Indledningsvis må det understreges at de omtalte hændelser foregår i en rørsump i Vestjylland og længe før munketiden, hvilke to facts har betydning for bestemmelsen af planterne. Og som bekendt spiller Hamlet tosset for at undgå at komme til at dele skæbne med sin far, der var blevet dræbt af sin bror Fenge. En ung pige sendes sammen med Hamlet ud i mosen for at hun skal afsløre ham for Fenge, men hun er Hamlet tro og røver intet.

Derefter en kort redegørelse for hvad der står hos Saxo og nogle af hans oversættere, og hvordan Saxos ordvalg må oversættes og især fortolkes, noget der er nødvendigt i betragtning af at han som anført har misforstået den overle- verede beretning.

Ordret oversat skriver Saxo, at Hamlet på spørgsmålet om, hvad de to unge under samlejet i mosen havde ligget på (brugt som madras eller pude), havde svaret, *at de havde ligget på trækdyrshov* («*ungulae¹ jumentii*»: på hestehov), *på hanekam* («*cristae¹ galli*») og *på dele af et tag* («*laquearibus² tecti*»).

Alle Saxo-oversætterne før 1900 tager Saxos ord for pålydende og har ingen forestillinger om at der kan være tale om planter, vel især fordi Saxo udtrykkeligt skriver at Hamlet for ikke at skulle lyve *havde medbragt dele af alt dette*, «*horum omnium particulas ... contraxerat*»; selv Grundtvig fatter ingen misstanke men prøver at få en vis mening i galskaben ved at arrangere «genstandene» i forhold til hinanden: I lighed med sine forgængere trækker han *laquear tecti* frem som den af genstandene, der virkelig kunne tænkes at afgive et brugbart leje, og skriver at de har ligget på »en Huus-Rygning, som hvilede på en Heste-Hov og var bredt med en Hane-Kam«, altså en for hans forudsætninger accep-

tabel ordning med en sengefod i form af en hestehov (hests hov) nederst, dero-ver selve lejet, hustagrygningen, og øverst et lagen (eller hvad man tør lægge i ordet »bredt«) nemlig af hanekam (hanes kam). Grundtvig har virkelig anstrengt sig, men næppe selv været helt tilfreds med resultatet. Hans forgængere har blot remset tingene op, men øjensynlig også ræsonneret at hustaget var det vigtigste:

Forlægger Godiches latinkyndige oversætter Sejer Schousbølle skriver 1752: »paa Huus-mønningen, en Heste-Hov og en Hanc-Kam« og Anders Sørensen Vedel skriver i 1575 »paa Rygaassen aff it Hus, paa en Hestehoff oc en Hane-kam«.

Også en senere (eftergrundtvigsk) oversætter, Fr. Winkel Horn 1898, 1907, 1911, 1975, oversætter ordret og skriver: »paa en Hestehov, en Hanekam og nogle Loftsfelter« (cit. fra 1975-udg.)

Det er Axel Olriks fortjeneste at han i værket *Kilderne til Saksens Oldhistorie*³ gennemskuer det gamle sagn (hvad Saxo selv altså ikke gjorde) og tyder passagen som tre plantenavne og oversætter og tolker Saxos *tectum* helt rigtigt til *tagrør* og tolker de andre to navne mindre korrekt til *følfod* og *skjaldler*.

Axel Olriks yngre bror Jørgen Olrik har leveret den hidtil yngste oversættelse i årene 1908-12; i yderligere bearbejdet stand genudkom den i 1925. Også han opfatter de tre ord som plantenavne, gengiver *tectum* med *tagrør* men tolker ikke de to andre nærmere. Det gøres der forsøg på i Litteraturselskabets store statelige og yderst grundigt (på latin) kommenterede Saxo-udgave fra årene 1931-57. Kommentaren er udformet af Franz Blatt, men ikke helt heldigt, hvad plantenavnene angår.

I Blatts kommentar skrives således at laquear, der i ordbøgerne oversættes ved 'del eller felt af et tavelt loft' eller 'del af et tag', dels kan betyde 'tagspær' dels på det pågældende sted, hvor det indgår som del af et plantenavn, må betyde 'tagrør'. Selvom dette som nævnt er uheldigt udtrykt for ikke at sige galt, er der vel ingen tvivl om at Blatt har ment det samme som A. og J. Olrik, nemlig at forbindelsen laquear tecti må opfattes som et plantenavn og således skal oversættes 'tagrør', skønt *tectum* alene er = tagrør.

Det er da også en besnærende tanke at Hamlet konsekvent har benyttet toleddede navne på levende planter fra rørsumpen. Det vender vi straks tilbage til, men først må vi videre i navnerækken og klarlægge, hvad der menes med henholdsvis *ungula jument* og *crista galli*.

Ja her kan der ikke være tvivl om at det er gamle folkelige plantenavne, oversat til latin. Det første, *trækdys-hov* kan som nævnt gengives hestehov, som er et velkendt plantenavn; men vor almindelige røde hestehov (*Petasites hybridus*) var ikke indført i landet dengang og vokser ikke i moser, lige så lidt som de sjældne østjyske og østdanske, vilde, hvidblomstrede hestehov-arter; men desværre skriver Blatt som sin tydning til *ungula iument* rask væk *Petasites*.

I det danske navneværk finder vi ingen hjælp; vi skal til vore nordiske nabo-lande Norge og Sverige for at finde løsningen. På Norges vestland, hvor følfod, *Tussilago farfara*, som måske kunne komme på tale, er sjældent, træffes en fylde af navne, der kan oversættes hestehov: roshov, russehov, ryskjehov, hovgræs, hovblom, hestehov, hestahovsoleie; og i Vestmannland og Dalsland i Sverige finder vi et navn med betydningen 'følfod', nemlig fål(s)ungefötter med

flere variationer. Alle navnene gælder engkabbeleje, *Caltha palustris* (no. soleihov), og den træffes bl.a. i og ved tagrørskove og passer godt ind i Hamlet-selskabet. Men desværre kendes ingen danske belæg på hestehov/følfod som et *Caltha*-navn. Følfod er som antydnet en svag mulighed, men planten fandtes næppe i Vestjylland dengang, for det var længe før mergelgravenes og svensk-harvens tid, to faktorer der først kom til at betyde noget for følfods udbredelse i landet i helt ny tid.

Men det er interessant at konstatere, hvad allerede Marius Kristensen gjorde, at kabbeleje formodentlig på dansk har heddet hestehov eller noget lignende; Hamlet-sagnet er i så tilfælde det eneste sandsynlighedsbevis derpå. For fuldstændigheds skyld bør tilføjes at navnet hestehov må sigte til bladomridsets lighed med aftrykket af en hests eller et føls hov i blød jord eller et tyndt lag sne, hvadenten det drejer sig om kabbeleje, følfod el. hestehov; men denne sidste fik først dette navn i 1793 (E. Viborg) som lån fra følfod.

Crista galli, hanekam som navn til en dansk plante kan gælde flere; men det er hos Saxo i hvert fald ikke haveplanten *Celosia cristata*, som desværre anført hos Blatt. Den er ganske ny i landet og vil aldrig nogensinde kunne forville sig ud i naturen.

Fra botanisk hold er det måske rimeligt med Axel Orlík og Marius Kristensen at foreslå skjalden, idet en af denne slægts arter hedder (*Rhinanthus*) *crista-galli*, i moderne floraer dog *Rhinanthus minor*. En mulig bekræftelse herpå er at et par andre gulblomstrede planter nemlig kodriver og kællingetand i ret stor udstrækning er blevet kaldt *hanekam*. Alligevel må det hævdes at den ægte, oprindelige *hanekam* må være en plante med røde blomster samlet i toppen af en opret stængel; kun en sådan blomsterstand fortjener at sammenlignes med en hanes kam. Rødblomstrede vilde (og dyrkede) planter, der er blevet kaldt (og stadig kaldes) *hanekam* har vi if. Ordbog over Danmarks Plantenavne flere af, således især lærkespore og trolldurt. Denne sidste, især i arten *Pedicularis palustris*, der tilmed har heddet *Crista galli altera*, på tysk (*roter*) *hahnenkamm* og engelsk *cock's comb* træffes på lignende lokaliteter som engkabbeleje og kan lide at vokse mellem ret høje græsser (som den snylter på) fx i udkanten af en rørsump. Planten er meget mere øjnefaldende end skjalden og står som nævnt ret vådt ligesom engkabbeleje (mens skjalden står på almindelig, ikke for tør jord), og begge blomstrer de i maj-juni.

Netop det våde miljø gør det vanskeligt at forestille sig at de unge blot har kunnet lægge sig ned på planterne, som var det en eng eller en grøftkant. Selv på en halvtør banke midt i sumpen er rør ikke rare at ligge på, særlig ikke hvis rørene er skåret af til tækning og fjernet, efterladende stive og stikkende stubbe.

Tagtækning med tagrør har været brugt i umindelige tider, og stråene (senere planten selv) har af den grund fået navnet tag. Høstningen foregår som bekendt om vinteren, hvorunder stråene bundtes til neg og stilles til tørre i kegleformede travere. Under tækningsarbejdet placeres negene på husets fasttømrede lægter, men løsnes normalt umiddelbart før stråene sys fast; eller de uløsne- de neg blev i sin tid bundet med halmsimer eller lyngsimer til spær og lægter; hvert enkelt tækkeng udgør altså en del eller et (halvt eller helt udvisket) felt af et (strå)tag, netop det som det latinske *laquear* udtrykker.

Det er værd at lægge mærke til at Saxo udtrykkelig bruger det for forståelsen åbenbart vigtige *laquear* og ikke nøjes med *tectum*, skønt tækkematerialet såvel som planten selv må have heddet tag. Man må heraf slutte at det ikke har drejet sig om en evt. tæt samling opvoksende tagrørskud, men netop noget der var egnet til at indgå som en del af et tag, altså et *neg*. Trods det kan man hævde at det må komme ud på ét, om navnet (*laquear*) *tecti* er betegnelsen på de afhuggede, til tagtækning anvendelige strå af *Phragmites* eller et plantenavn til en levende, i rørsumpen voksende plante, således at de nævnte danske forskere må gives ret i at Hamlet-sagnet rummer tre plantenavne. Men for datidens folk var et teknisk så værdifuldt materiale som tagrørstrå trods alt noget andet, der betegnedes efter det færdigprodukt (*tectum* – tag), det kunne indgå i.

Forudsætter man at den ovenfor givne redegørelse er acceptabel, kan man se for sig hele sceneriet med den unge pige og Hamlet, der skjult i rørskov griber et par *neg* af strå, høstet om vinteren og stillet i pyramide til tørring i majsolen, breder dem ud på en lille åben plet, hvor der har vokset engkabeler i massevis, og hvor troldurter har kunnet ses stikke deres røde hanekamme frem mellem stræene; eller de blomstrende planter er i hast blevet plukket og strøet på strålejet, som således er blevet endnu lidt blødere at ligge på, ligesom udsagnet »ligget på« er helt bogstaveligt.

Skønt Saxo selv mærkelig nok havde misforstået et vigtigt træk i beretningen, nemlig at det er moseplanter, Hamlet taler om, og heller ingen forsker før 1894 anede dette og derefter til dels mistolkede navnene, så synes beretningen om de planter og plantedele, de to unge lå på, nu klarlagt i detaljer.

Noter

1. Lokativisk genitiv – 2. Lokativisk ablativ – 3. II s. 160.

Litteratur

Hald, Kristian: Vore Stednavne 2. udg. 1965.

Kristensen, Marius: Folkelige Planteslægter. I Festskrift til H. F. Feilberg s. 41-57, 1911.

Lange, Johan: Ordbog over Danmarks Plantenavne I-III 1959-61.

Olrik, Axel: Kilderne til Saksens Oldhistorie I-II 1894.

Saxo-oversættelser: Anders Sørensen Vedel 1575. Anders Sørensen Vedel facsimile-udgave 1967. Sejer Schousbølle (Forlag Godiche) 1752. N. F. S. Grundtvig I-III 1818-22. Fr. Winkel Horn 1898, (facsimile-)udg. 1907, 1911 og 1975. Jørgen Olrik I-II 2. udg. 1925.

Saxo-udgaver: Stephan J. Stephanius 1644. Det danske Sprog- og Litteraturselskab (Jørgen Olrik, Hans Ræder, Franz Blatt) 1931-57.

Viborg, Eric: Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter 1793.

Johan Lange